

Լուսինե ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՕՐՈՆՏԵՍ-ԵՐՎԱՆԴԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՂ

Հայաստանի նախկին սատրապ Օրոնտես-Երվանդը, լինելով մոտ 200-ամյա դադարից հետո Հայաստանի անկախությունը վերականգնած և անկախ պետության հիմնադիր դարձած անձ, չէր կարող տեղ գտած չլինել հայ ավանդական պատմագրության մեջ: Այսուհանդերձ, իր այդ հայտնի անունով նա բացակայում է մեր պատմիչների երկերում, երբ նրանց հայտնի է այդպիսի մի կերպար՝ ավանդական Վաղարշակը (ըստ Մովսես Խորենացու) կամ Արշակը (ըստ Անանուն պատմիչի), որին նրանք, հայ Արշակունիների արքայատոհմի հիմնադիրը համարելով հանդերձ, համարում են նաև մակեդոնական նվաճողների ժամանակակիցը՝ նրանց դեմ պայքար մղած և հաղթած Հայոց թագավոր: Մեր պատմիչները Արշակունի են համարում ոչ միայն պարթև Արշակունիների հայկական ճյուղի ներկայացուցիչներին, այլև նախորդ հայկական արքայատոհմերի ներկայացուցիչներին: Գ.Սարգսյանը, Մար Աբաս Կատինային ի նկատի առնելով, գրում է, որ նրա «պանարշակունիական» կոնցեպցիան ելակետ է հանդիսացել Խորենացու, Անանունի և Պրոկոպիոս Կեսարացու համանման հայեցակարգերի համար¹:

Նույնպիսի մտեցմամբ, Վաղարշակին հայ Արշակունիների նախնին համարող տեսակետը պատճառ է դարձել, որ մեր պատմաբանների աշխատություններում նրա պատմական նախատիպերից առաջինին՝ Օրոնտես-Երվանդին վերաբերող գործունեությունը ևս վերագրվի Արշակունի տարբեր թագավորների: Այսպես, ավանդական Վաղարշակի պատմական նախատիպ համարվում է կամ հայ Արշակունի արքայատոհմի հիմնադիր Տրդատ 1-ինը (Արտաշիսյան արքայատոհմի հիմնադիր Արշակունի համարված Արտաշես 1-ինի հետ միասին)² կամ միայն Տրդատ 1-ինը (52-80)³ կամ նրա ավագ եղբայր, պարթևական արքայիցարքա Վաղարշ 1-ինը⁴ կամ թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը⁵:

¹ **Սարգսյան Գ.**, Հելլենիստական դարաշրջանի Հայաստանը և Մովսես Խորենացին, Եր., 1966, էջ 63, 133:

² **Периханян А.** Древнеармянские востаники, “Вестник древней истории”(այսուհետև՝ ВДИ), 1956, N 2, С. 51, прим. 3.

³ **Адонц Н.** Армения в эпоху Юстиниана, Ер., 1971, стр. 432-433: **Բասմաճեան Կ.**, Բսկական պատմություն Հայոց, Վ. Պոլիս, 1914, էջ 100-102: **Սամուելյան Խ.**, Հին հայ իրավունքի պատմություն, հ. I, Եր., 1939, էջ 181, 264, 328: **Դանիելյան Է.**, Պարթևական պետության պատմության որոշ դրվագներ Մովսես Խորենացու լուսաբանությամբ, Պատմա-բանասիրական հանդես (այսուհետև՝ ՊԲՀ), 1976, թիվ 3, էջ 168, 169: **Պետրոսյան Ս.**, Մեծ Հայքի հյուսիս-արևմտյան և հյուսիսային հարևանները հայ-հռոմեական փոխհարաբերությունների ոլորտում (I դ. Երրորդ քառորդ), Լրաբեր հասարակական գիտությունների (այսուհետև՝ ԼՀԳ), 1979, թիվ 4, էջ 61-64:

⁴ **Աբեղյան Ս.**, Հայ ժողովրդական առասպելները Մ.Խորենացու Հայոց պատմության մեջ, Վաղարշապատ, 1899, էջ 489, ծան. 1:

Առավել համոզիչ են Գ.Սարգսյանի մոտեցումները: Ըստ նրա՝ Վաղարշակը հավաքական անձ է՝ բաղկացած Արտաշես Ա-ի, Տրդատ Ա-ի և այլ հայ իշխողների առանձին գծերից,⁶ «Վաղարշակի՝ որպես բարեփոխիչ թագավորի կերպարը, փաստորեն, հավաքական, *հայոց մի շարք թագավորների* գծերն ու գործունեությունը արտահայտող կերպար է»⁷: Այո՛, Վաղարշակի կերպարը հավաքական-համադրված կերպար է: Բայց ընդգծված բառերը չեն բացառում այդ կերպարում նաև Օրոնտես-Երվանդի՝ մ.թ.ա. 331թ. Գավգամելայի ճակատամարտից հետո Հայաստանի անկախությունը վերականգնած անձին բնորոշ գծերի առկայությունը: Նախ և առաջ նրան, քան թե Արտաշես 1-ինին կամ առավել ևս Տրդատ 1-ինին կարելի է համարել այդպիսի անձնավորություն, որովհետև վերջիններս «պետության կազմավորման ուղղությամբ» առանձին ջանքեր թափելու կարիք չէին զգում. կազմավորված պետություն՝ անկախ Մեծ Հայքի թագավորությունը, գոյություն ուներ Օրոնտես-Երվանդի ժամանակներից սկսած:

Ինչո՞ւ մենք պետք է անվերապահորեն ընդունենք Վաղարշակին պարթև Արշակունի համարող մեր պատմիչների որդեգրած տեսակետը, բայց հավատ չընծայենք նրանց, երբ նրանք Վաղարշակին համարում են մակեդոնական նվաճողների ժամանակակիցը:

Իսկապես էլ, Վաղարշակի մասին մեր պատմիչների հաղորդած տեղեկությունների մանրագնին քննությունը ցույց է տալիս, որ դրանց մի զգալի մասը վերաբերում է մ.թ.ա. 4-րդ դարի վերջերին: Ըստ Մովսես Խորենացու՝ Վաղարշակը «ընդդեմ լեբինն Կալկասայ կողմնակալ հիւսիսայ կարգէ զմեծ եւ զհօր ազգն, եւ նահապետութեանն անուն կարդայ բոլեշխ Գուգարացոց, որ էր լեալ ի զաւակէ Միհրդատայ՝ Դարեհի նախարարի. զոր ածեալ Աղեքսանդրի՝ թողու իշխան ի վերայ գերութեանն ի Վերիացոց ազգացն...»⁸: Դարեհի//Դարեհ 3-րդ Կողոմանոսի (մ.թ.ա. 336-330թթ.)՝ Աքեմենյան վերջին արքայից արքայի և Ալեքսանդր Մակեդոնացու վկայակոչումը այստեղ պատահականության արդյունք լինել չի կարող: Ըստ երևույթին, Աքեմենյան աշխարհակալության գոյության վերջին տարիներին հետագա Վիրքի տարածքում կառավարիչ նշանակված Միհրդատը պարտականություն է ունեցել հսկել Դարիալի լեռնանցքը՝ թույլ չտալով հյուսիսկովկասյան բարբարոս ցեղերի թափանցումը հարավ: Ուրեմն, Վաղարշակը նրա որդի Միհրդատին նշանակել էր Գուգարաց բոլեշխ և նրան վստահել նույն պարտականության կատարումը:

Ինչպես տեսնում ենք, վրացական պետության՝ *Վիրք (Իրերիա, Քարթլի)* կոչվածի մասին խոսք անգամ չկա: Եվ չէր էլ կարող լինել, որովհետև Դարեհի և

⁵ *Адонц Н.* նշվ. աշխ., էջ 432: Հայ ժողովրդի պատմություն (այսուհետև՝ ՀԺՊ), ՀՄՄՀ ԳՍ հրատ. հ. I, Եր., 1971, էջ 746-747:

⁶ ՀԺՊ, հ. I, էջ 674: Նույն կարծիքն է պաշտպանում նաև Ա.Փերիխանյանը (*Периханян А.*, նշվ. աշխ., էջ. 51, ծան. 3).

⁷ *Սարգսյան Գ.*, Մովսես Խորենացին և նրա «Հայոց պատմությունը», ՊԲՀ, 1973, թիվ 2, էջ 57:

⁸ Մովսիսի Խորենացու պատմություն Հայոց, Քննական բնագիրը Մ.Արեղյանի և Ս.Հարությունյանի (աշխարհաբար թարգմ. և մեկնաբանությունները Ստ.Մալխասյանի), Եր., 1981, Բ, ք:

Ալեքսանդրի ժամանակ այն դեռևս գոյություն չունեի (այն ստեղծվել է մ.թ.ա. 3-րդ դարի 70-ական թվականներին): Այն գոյություն չունեի նաև Վաղարշակի ժամանակ, որն այստեղ կարգեր էր հաստատում և կողմնակալ նշանակում: Ուրեմն, Վաղարշակի նախատիպն այս դեպքում չէր կարող լինել ո՛չ Արտաշես 1-ինը, ո՛չ Տրդատ 1-ինը (կամ նրա եղբայր Վաղարշ 1-ինը), ո՛չ էլ հայ Արշակունի Վաղարշ 2-րդը: Նրանց բոլորի ժամանակ կար, գոյություն ունեի Կուր գետի և Դարիայի լեռնանցքի միջև տարածված Վրաց թագավորությունը: Այսպիսով, վրաց պետականության ստեղծմանը նախորդած ժամանակաշրջանում հիշյալ տարածքում ռազմավարական գործունեություն ծավալած Հայոց թագավորը կարող էր լինել միայն Երվանդունի արքայատոհմի ներկայացուցիչ Օրոնտես/Երվանդը՝ ավանդական Վաղարշակի պատմական առաջին նախատիպը⁹:

Ալեքսանդր Մակեդոնացու արշավանքի ընթացքում և դրան հաջորդած ժամանակաշրջանում տեղի ունեցած դեպքերն իրենց արտացոլումն են գտել Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» Ա գրքի լա գլխում: Հայկազանց վերջին իշխողի՝ Վահեի վերաբերյալ այնտեղ կարդում ենք. «Մա ընդվզեալ՝ մեռանի յԱղեքսանդրէ Մակեդոնացոյ: Յայսմ հետէ մինչև ցթագաւորութիւնն Վաղարշակայ ի Հայս՝ ոչ ինչ ճշմարտագոյն ունիմ պատմել քեզ. քանզի շփոթ իմն ամբոխից լեալ՝ այր զարամբ ելանէին տիրել աշխարհիս»¹⁰: Դժվար չէ կռահելը, որ եթե հաղորդման առաջին մասում արտացոլված է Ալեքսանդրի արշավանքների ժամանակաշրջանը, ապա հաղորդման երկրորդ մասի մեջ իր արտացոլումն է գտել դիադոքոսների պայքարի ժամանակաշրջանը: Ուրեմն, եթե Գավգամելայի ճակատամարտում Ալեքսանդր Մակեդոնացու բանակի դեմ էլած աքեմենյան բանակի կազմում գտնվող երկու հայ զորավարներից Օրոնտես/Երվանդը պատմական նախատիպերից մեկն է մակեդոնացիների դեմ հաղթական պատերազմ մղած խորենացիական Վաղարշակի¹¹, ապա Միթրաուստես/Միհրվահիշտն էլ իր հերթին պատմական նախատիպ կարող էր ծառայել Ալեքսանդր Մակեդոնացու և Դարեհի ժամանակակիցը համարված մեկ ուրիշ հայի կերպարի՝ ճակատամարտում Ալեքսանդրի դեմ հանդես եկած և զոհված Վահեի: Նրա վերաբերյալ Լ.Շահինյանը նկատում է, որ Վահե անունը Վահագն դիցանվան տարբերակն է, իսկ Բրանում սրա իմաստային համարժեքն էր Միթրա/Միհր-ը՝ լույսի, արևի և կրակի աստծու անունը: «Այս ամենից հետևում է, -գրում է Լ.Շահինյանը, որ Վահեն ստուգաբանորեն, իրոք, Միթրա-Միթրաուստեսն (Միհրվահիշտը - Լ.Պ.) է, որ հավանական է, Վահեին պարսիկները, որոնց զորաբանակի կազմում նա կռվում էր, կոչել են այդ անվան իմաստային տարբերակով՝ Միթրա և այն Միթրաս, Միթրես, Միթրաուստես ձևով անցել է հույներին»¹²:

⁹ Պետրոսյան Լ., Ավանդական Վաղարշակի պատմական ու վիզյակական նախատիպերի շուրջ, ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. V, Գյումրի, 2002, էջ 136-142:

¹⁰ Խորենացի, Ա, լա:

¹¹ Նույնը, Բ, դ, Բ, է:

¹² Շահինյան Լ., Մովսես Խորենացու «Պատմության» մեջ հիշատակվող Վահեի մասին, ՊԲՀ, 1973, թիվ 4, էջ 175:

Միանգամայն ընդունելի դատողություն է: Բայց Լ.Շահինյանը կարծում է նաև, որ Վահե//Միհրվահիշտ//Միթրաուստեսը ոչ թե Փոքր Հայքի կառավարիչը, այլ «համայն հայոց թագավորն է եղել»¹³, իսկ Օրոնտես//Երվանդը ոչ թե Մեծ Հայքի կառավարիչն է եղել, այլ Փոքր Հայքի կուսակալ կամ լավագույն դեպքում թագավոր» կամ «Վահե-Միթրաուստեսին (Միհրվահիշտին) ենթակա կուսակալ և առաջնորդ, որը ավելի հավանական է»¹⁴: Հայագետի այս կարծիքը հակասում է Արիանոսի վկայությանը: Վերջինս հիշատակում է Գավգամելայի ճակատամարտի մասնակից հայ կառավարիչ-գործարարականատարներից նախ Օրոնտես//Երվանդին, ապա Միթրաուստես//Միհրվահիշտին: Պարզ է, որ Օրոնտես//Երվանդը ավելի հեղինակավոր դեմք էր, քան Միթրաուստես//Միհրվահիշտը¹⁵: Ուրեմն, կասկած լինել չի կարող, որ Գավգամելայի ճակատամարտում Օրոնտեսը ներկայացրել է Մեծ Հայքը, իսկ Միթրաուստեսը՝ Փոքրը: Այժմ կարելի է պնդել, որ սրանցից առաջինը Երվանդ սատրապն է՝ ավանդական Վաղարշակի առաջին նախատիպը, իսկ երկրորդը՝ Միհրվահիշտը, պատմական նախատիպն է խորենացիական Վահեի: Ըստ այդմ, Միհրվահիշտը Փոքր Հայքի թագավորությունը վերականգնած լինել չէր կարող: Իսկ Օրոնտես-Երվանդը դարձել էր Հայաստանի մեծ մասի կառավարիչ՝ ներառյալ նաև Փոքր Հայքի այսբեփրատյան շրջանները:

Մակեդոնական նվաճումների շրջանում Հայաստան էր ներխուժել Մենոն գորավարը, որը հասել էր, հավանաբար, Փոքր Հայքի վրայով մինչև Ճորոխի ավազանում գտնվող Սպերի ոսկեհանքերի շրջան¹⁶: Սրա դեմ պետք է ձեռնարկված լինե՞ր Վաղարշակի առաջին արշավանքը: Պատմահայրը գրում է. «Միաբանե եւ Վաղարշակ գօր բագում յԱտրպատականէ եւ ի Հայոց, որ ի միջոցի աշխարհիս, արս անուանիս եւ քաջս... Հասանէ ի միջոց աշխարհիս, վերագոյն քան գակունս մօրին Մեծի, յափն Երասխայ, մօտ յԱրմաիք, որ ասի բլուր. արուրս շատս առնելով անդ... Եւ աստի միաբանեալ զբոլոր կողմանս աշխարհիս՝ հասանէ առ սահմանօքն Խաղտեաց»¹⁷: Նախապես Վաղարշակի հրամանատարության տակ մեր աշխարհի կես մասի, այսինքն՝ միայն Մեծ Հայքի ուժերն են եղել, ինչպես էլ իրականում եղել է Օրոնտես-Երվանդի դեպքում: Միայն երկրի կենտրոնում հաստատվելուց հետո է, որ նրա մոտ գումարվում են մեր աշխարհի բոլոր կողմերի ուժերը, որոնք բաղկացած էին լինելու թե՛ Մեծ Հայքի, թե՛ Փոքր Հայքի գորամասերից: Ըստ երևույթին, Փոքր Հայքի ուժերը Երվանդի գործին էին միացել Միթրաուստեսի՝ Խորենացիական Վահեի զոհվելուց հետո:

Շարունակության մեջ Սովսես Խորենացին մանրամասնորեն արդեն խոսում է մակեդոնացիների դեմ Վաղարշակի սկսած պատերազմում ռազմական գործողությունները Փոքր Հայքի տարածք փոխադրելու մասին¹⁸, չանելով Խաղ-

¹³ Շահինյան Լ., նշվ. աշխ., էջ 176:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 177:

¹⁵ Arrian, III, 8, 5 (Ալեքսանդր Մակեդոնացի, Եր., 1987, էջ 97):

¹⁶ Strabo, XI, 14, 9 (Ստրաբոն, Քաղեց և թարգմանեց Հ.Աճառյան, Եր., 1940, էջ 61):

¹⁷ Խորենացի, Բ, դ:

¹⁸ Պետրոսյան Լ., Օրոնտես-Երվանդի հակամակեդոնական գործունեության արտացոլումը Սովսես Խորենացու երկում, «Շիրակի պատմամշակութային ժառանգությունը» միջազ-

տիքի սահմանների մոտ ծավալված իրադրությունների նկարագրությունը: Այդ բացթողումն է լրացնում Ստրաբոնի հաղորդումը՝ Ալեքսանդր Մակեդոնացու կողմից Հայաստան ուղարկված մակեդոնացիների կրած անհաջողության և Մենոնի սպանության մասին. «Կան ոսկու հանքեր Միսպիլիտիսի մեջ՝ Կաբալայում, ուր ուղարկվեց Մենոնը Ալեքսանդրի կողմից գորքով, բայց խեղդամահ եղավ բնակիչների կողմից»¹⁹: Անկասկած, Մենոնի գլխավորած գորքը պարտություն էր կրել և նահանջել՝ գերի թողնելով իր հրամանատարին: Պատմահոր շարադրմամբ հետևենք Վաղարշակի կողմից մակեդոնացիների դեմ ծավալված հաջող ռազմական գործողությունների ընթացքին, որոնք, մեր կարծիքով, արտացոլումներն են վերոհիշյալ անցուդարձերի: Խորենացին գրում է. «Քանզի Ղազիկայ, Պոնտոս, Փոնիզիայ, Մաժաք եւ այլք, ոչ զիտելով զհամբաւ պատերազմին Արշակայ առ Մակեդոնացոց պետութիւնն զմիաբանութիւն դաշանցն հաստատուն պահէին: Վասն որոյ ոմն Սորփիլոյիկէայ միաբանեալ զասացեալ կողմանս զասոսիկ, եւ զրգոյ ի պատերազմ ընդ Վաղարշակայ: Բայց պատահեն միմեանց առ բարձրաւանդակի միոջ բլրով քարագագաթնիւ, որ այժմ ասի Կողոնիայ. եւ մօտեայք առ միմեանս ձիգ ասպարիսօք միջոցացն՝ ամրանան կողմանքն երկոքին բովանդակ աւուրս»²⁰:

Պարզ երևում է, որ մակեդոնացիներին հաջողվել էր հպատակեցնել Փոքր Ասիան, որից հետո նրանք գրավել էին Փոքր Հայքը: Այստեղ էր գտնվում Կողոնիա/Կոլոնիան (այժմ՝ Կոյլի-հիսար)²¹: Այստեղ էլ տեղի ունեցած ճակատամարտում մակեդոնացի զորավարն սպանվում է, նրա գորքը՝ ջախջախվում, «Եւ յայնմ հետէ դադարեալ խաղաղէր երկիրն, նուաճեալ ընդ ձեռամբ Վաղարշակայ, եւ մակեդոնացոցն դադարէր գոռն»²²: Հանձին Սորփիլոյիկէսի փորձ է արվել տեսնել մ.թ. 1-ին դարի 50-ական թվականներին Հայաստանն ասպատակած հռոմեացի զորավար Կորբուլոնին²³: Ընդ որում, այս դեպքում որպէս հիմնավորում բերվում էր *Սորփիլոյիկէս* և *Կորբուլոն* անունների հեռավոր հնչյունական նմանության հանգամանքը: Սակայն, *Սորփիլոյիկէս* անունը լեզվաբանական որևէ օրինաչափությամբ հնարավոր չէ բխեցնել *Կորբուլոն* (լատին. Corbulō) անունից, որովհետև հնչյունական տեսակետից դյուրարտասանելի լատինական անունը չէր վերածվի ավելի երկար ու դժվարարտասանելի այդպիսի անվան:

Սորփիլոյիկէսի դեմ տարած հաղթանակից հետո Վաղարշակը «Եւ այսպէս կատարեալ՝ կարգէ զկողմանս Մաժաքայ եւ զՊոնտացիս եւ զԵգերացիս»²⁴: Վաղարշակի կողմից մակեդոնացիներից ազատագրված և կարգավորված երկրները հենց նրանք էին, որոնք հետագայում կազմում էին Պոնտական և Կապադովկիայի թագավորությունները: Թե՛ սրանց հպատակեցման մասին, թե՛ դրան

գային ութերորդ զիտական նստաշրջանի նյութեր (Գյումրի 22-24 հոկտեմբերի, 2010), Եր., 2010, էջ 71-78:

¹⁹ Strabo, XI, 14, 9 (Ստրաբոն, էջ 61):

²⁰ Խորենացի, Բ, 7:

²¹ Адопц Н., նշվ. աշխ., էջ 60, 62, 89, 146:

²² Խորենացի, Բ, 6:

²³ Адопц Н., նշվ. աշխ., էջ 432:

²⁴ Խորենացի, Բ, 9:

նախորդած և մակեդոնացիների դեմ Վաղարշակի տարած հաղթանակների մասին մեր պատմահայրը խոսում է նախքան Վաղարշակի թագադրումը նկարագրելը²⁵: Պարզ է, որ դրանք վերաբերում են Օրոնտես-Երվանդի գործունեության այն ժամանակաշրջանին, երբ մ.թ.ա. 331թ. Գավգամելայի ճակատամարտից հետո նա Հայաստանի ինքնիշխան կառավարիչ էր, բայց դեռևս թագավոր չէր օծվել:

Ըստ Անանունի, իր եղբայր Արշակից Հայոց թագավոր կարգված Վաղարշակը գահակալել է 42 տարի՝ «գոր թագաուրեցոյց Հայաստան աշխարհիս՝ ամս ԽԲ»²⁶: Ըստ Մ.Խորենացու՝ արքայատոհմի հիմնադիր Վաղարշակը թագավորել է ոչ թե 42, այլ 22 տարի²⁷: Ուրեմն, 42 տարիներից միայն 22-ում է Վաղարշակ-Երվանդը եղել ինքնիշխան սատրապ, ապա՝ թագավոր, իսկ նախորդ 20 տարիների ընթացքում նա եղել է Հայաստանի աքեմենյան սատրապը: Այս դեպքում պետք է ընդունել, որ նրա կարգավիճակի փոփոխությունը տեղի է ունեցել մ.թ.ա. 331թ., երբ Գավգամելայի ճակատամարտից հետո Աքեմենյան աշխարհակալությունը կործանվեց: Ըստ այդմ, դրանից 20 տարի առաջ և 22 տարի հետո իշխած Վաղարշակ-Երվանդի գահատարիները կլինեն՝ սկիզբը մ.թ.ա. 351թ. (331+20), իսկ ավարտը՝ մ.թ.ա. 309թ. (331-22), այսինքն Գ.Տիրացյանի նշած «մ.թ.ա. 4-րդ դարի երկրորդ կեսը»²⁸:

Վաղարշակի իրականացրած պետական նշանակության բարեփոխումներից քչերը միայն կարելի է վերագրել Հայոց հետագա թագավորներին, որոնց թվում նաև՝ փառաբանված Արտաշես 1-ինին (մ.թ.ա. 189-160թթ.): Մովսես Խորենացին տարբեր բնութագրումներ է տալիս Վաղարշակի և Արտաշեսի (Արտաշես 1-ինի) դարաշրջաններին՝ առաջինին բնորոշ համարելով մեծամեծ արվեստներից ու գիտություններից զուրկ մնալը, իսկ երկրորդին՝ որ այս բոլորը սահմանվեցին Արտաշեսի ժամանակ: Վաղարշակը, որի նախատիպը այստեղ ևս Օրոնտես-Երվանդն է, դրանում որևէ մեղք չուներ, որովհետև զբաղված էր երկիրը մակեդոնական նվաճողներից պաշտպանելու, նրա պաշտպանունակությունն ամրապնդելու և նորանկախ երկրի պետական շինարարության հարցերով: Ընդ որում, պատմահայրը չի մոռանում նաև դրվաստանքի խոսքեր ուղղել Վաղարշակի հասցեին. «Ջի

²⁵ *Խորենացի*, Բ, գ:

²⁶ *Սերենոսի եպիսկոպոսի պատմություն, Բարդաստութեամբ ձեռագրաց, հանդերձ առաջաբանի և ծանոթութեամբք ի ձեռն Ստ.Մալխասեանց, Եր., 1939, գլ. Բ, էջ 10-11:*

²⁷ *Խորենացի*, Բ, ը:

²⁸ *ՀԺՊ, հ. 1, էջ 511: Յուստինոսի հաղորդումը Դարեհ 3-րդ Կողոմանոսի (մ.թ.ա. 336-330թթ.)՝ նախապես Հայաստանի սատրապը լինելու մասին (Юстин, Сочинения Помпея Трога "Historiae Pilippicae", ВДИ, 1954, N 2-4; Justin, X, 3, 3-5)՝ ժամանակի իրադարձություններին ավելի մոտ կանգնած պատմիչների կողմից չի հաստատվում: Ընդհանրապես, նրա աշխատությունը լի է չափազանցություններով և սխալներով (К.Зельин, Помпей Трог и его произведение "Historiae Pilippicae", ВДИ, 1954, N2): Դիոդորոսը Դարեհ 3-րդի մասին բավականին մանրամասն տեղեկություններ է հաղորդում (Diod., XVII, 5, 5-6, Դիոդորոս Սիկիլիացի, թարգմ. Բնագրից, առաջաբան և ծան. Ս.Գրկյաշարյանի, Եր., 1985): Ըստ նրա կարոսիների (կատիչների) դեմ մղած մարտում ցուցաբերած քաջության համար Դարեհ Կողոմանոսը Արտաքսերքսես 3-րդից մեծ պարգևների է արժանացել (XVII, 6, 1-2): Այսուհանդերձ, Դիոդորոսին, ի տարբերություն Յուստինոսի, ոչինչ հայտնի չէ այդ քաջության դիմաց Դարեհին Հայաստանի սատրապությունը պարգևելու մասին:*

թեպետ եւ այլն ամենայն, զոր յիշատակեցաք յառաջագոյն ճառիցն, կարգք եւ սովորութիւնք գեղեցիկք հաստատեցան ի Վաղարշակայ եւ յայլոց առաջնոց թագաւորացն...»²⁹:

Այսպիսով, Վաղարշակ թագավորի ավանդական-հավաքական կերպարի մեջ պետք է տեսնել ոչ միայն պատմական Արտաշես 1-ինին, Տրդատ 1-ինին և Հայոց այլ գահակալներին, այլև Հայաստանի նախկին աքեմենյան սատրապ Օրոնտես-Երվանդին բնորոշ գծեր: Վաղարշակի հավաքական կերպարի պատմական առաջին նախատիպի դերին հավակնող Հայոց թագավորներից միայն նա է ավանդական Վաղարշակի նման եղել մակեդոնական նվաճողների ժամանակակիցը և նրանց դեմ պայքարած Հայոց գահակալը: Միայն նա՝ Գավգամելայի մ.թ.ա. 331թ. ճակատամարտի մասնակից Օրոնտես-Երվանդն է, որ ավանդական Վաղարշակի նման եղել է Հայոց անկախ թագավորության վերականգնողը:

ОРОНТ/ЕРВАНД - ВОССТАНОВИТЕЛЬ НЕЗАВИСИМОСТИ АРМЕНИИ

Резюме

Л.Петросян

В собирательном образе царя Валаршака, который известен из армянской традиционной историографии, наличествуют и характерные черты бывшего сатрапа Армении Оронт-Ерванда. Подобно Валаршаку именно он был восстановителем независимой Армении и современником македонских завоевателей. Те административные реформы, которые осуществлял Валаршак на севере соответствуют периоду правления Оронт-Ерванда, поскольку там еще не существовало грузинское царство Иберия. Во время правления его преемников /начиная с 270 годов до н.э./ на этой территории уже существовало это царство. Современником и соратником Оронт-Ерванда являлся Михрваишт/Митрауст, который, по мнению Л. Шагиняна, в свою очередь, мог бы служить прототипом для формирования образа Вахе, который, по Мовсесу Хоренаци, сражался и погиб в бою против Александра Македонского. Поэтому Михрваишт не мог стать восстановителем царства Малой Армении. Восточные регионы Малой Армении были объединены с Великой Арменией - под властью Оронт-Ерванда.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Պետրոսյան Լուսինե Մարգարի – պ.գ.թ., ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի գիտաշխատող, Գյումրու Մ.Նալբանդյանի անվան մանկավարժական ինստիտուտի պատմության և իրավագիտության ամբիոն, E-mail: Vahe1996@mail.ru

²⁹ Մարգարյան Գ., նշվ. աշխ., էջ 229-230: